

Spoznal sem človeka, ki ga ni bilo

Fernando Pessôa: *Knjiga nespokoja*, prevedla Barbara Juršič Terseglav, spremna študija Jasmina Markič, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2001.

Knjiga nespokoja Fernanda Pessôe, hudo zajetna knjiga kvazihrepenenjskega leposlovja in kvazimémoire intime, na pogled in otip rahlo spominja na eno tistih nerodnih edvardianskih potovalnih skrinj, v kateri se lahko nadejaš najti goro neurejenih rokopisov. Odpreš jo in ugotoviš, da je bilo tvoje pričakovanje pravilno.

Ni običaj, da bi knjigo načenjali pri koncu, toda tokrat nam popis heteronimov, s katerim se knjiga zaključuje, pove ogromno o tem, kar moramo vedeti o njenem avtorju (modernističnem portugalskem pesniku Fernandu Pessôu, 1888–1935), o tem, kako je živel svoje nesrečno literarno življenje in kako je začel pisati svoje nedokončano delo, ki ga dokončati tudi ni mogoče.

Kaj je heteronim? Nekaj podobnega kot psevdonim, ampak bolj zares. Pessôjeve rokopise – arhiv Lizbonske nacionalne knjižnice jih hrani kakih 25 000, od katerih jih je veliko do danes neobjavljenih – je po večini napisal že kateri od njegovih mnogih jazov. Vsega skupaj jih je bilo 16, in vsak od njih je imel svoje ime in vznemirljivo dodelan življenjepis, vključno z zunanjim videzom, osebnostjo, gorečimi političnimi in verskimi prepričanji in tako dalje. In za povrh tej nemajhni četici heteronimov je bila tukaj še cela mala armada 75 psevdonimov, s katerimi se zaradi prostorske stiske na tem mestu ne bomo posebej ukvarjali.

Najpomembnejši heteronimni pesniki iz njegovega notranjega legla so bili: Alberto Caeiro (po poklicu pastir, čigar razmišljanje nekoliko spominja na zenitiističnega meniha in ki naj bi "umrl od TB leta 1915"), Ricardo Reis (starogrški Horac, ki piše v portugalsščini), najbolj čudaški in najglasnejši od vseh pa gizdalin z monoklom, brez dlake na jeziku, kadilec opija, prijatelj absinta, Alvaro de Campos.

Ti trije pesniki so pisali v jeziku Pessôjeve rodne dežele. Njegova angleška heteronima, Alexander Search in Charles Robert Anon, sta prav tako bruhala cele hudournike besed, toda v angleščini. Najžalostnejši in najbolj nedružaben od vseh Pessôjevih heteronimov – če smemo o značaju soditi po imenu – pa je bil brez dvoma Francoz Jean Seul (franc. *sam* – op. prev.).

Pessôjevi heteronimni jazi obstajajo zato, ker je Pessô mučil ne povsem neobičajen problem: bil je več ljudi naenkrat. Takole pravi v enem od mnogih kratkih sestavkov iz *Knjige nespokoja* (sama knjiga sestoji iz več kot 500 proznih sestavkov,

od katerih jih je mnogo precej daljših od tegale): "V vsakem od nas se jih skriva več, mnogo, vsak je pomnožitev samih sebe. Zato tisti, ki prezira ozračje okoli sebe, ni enak onemu, ki se ga veseli ali trpi zaradi njega. V širni koloniji našega bitja so ljudje več vrst, ki različno razmišljajo in čutijo." (Prev. Barbara Juršič Terseglav.) Toliko torej o enotnem jazu kartezijskega univerzuma.

Nekateri od Pessôjevih heteronimnih jazov so imeli povedati kakšno bolečo tudi na račun samega Pessôe. Alvaro de Campos je o njem ob neki priložnosti izjavil na primer tole: "Če smo točni, F. ne obstaja." Ali je človek sploh lahko bolj kruto omalovažujoč? Toda ta izjava na neki način predstavlja žalostno resnico. Zdi se, da je Pessôa vse te heteronimne jaze do neke mere ustvarjal zato, da bi se izognil posvečanju lastnemu življenju. In *Knjiga nespokoja*, ki jo zdaj kar naprej recenzirajo, se bere kot knjiga, ki je bila napisana z namenom izogniti se strašnemu bremenu organiziranja knjige.

Pessôa je na njej delal velik del svojega življenja, od leta 1914 naprej, včasih zelo predano in z velikim navdušenjem; zadnjih šest let pred smrtjo, na primer, je zanj porabil večino svojega časa. Toda v nekaterih ozirih se ta knjiga niti najmanj ne bere kot knjiga. Prej spominja na fragmente iz mnogih knjig. Ali na zametek za knjigo, ki se je razrasel do pošastnih razsežnosti. Na arhitekturni načrt za knjigo, ki ne obrodi z naporom povezanega zadovoljstva v tem, da bi bila zgradba kdaj dovršena. Bolj ko je Pessôa to nerodno reč dograjeval, bolj krhka se je zdela. V njegovem čisto svojem svetu je bila brez smisla že sama ideja o tem, da bi bila knjiga lahko kdaj dokončana. Pessôa nam to sam pove: "Zbegan sem vsakokrat, ko kaj dokončam. Zbegan in nesrečen. Moje nagonsko stremljenje k popolnosti bi me moralo zadržati pred končevanjem; zadržati bi me moralo celo pred tem, da bi začel. Jaz pa se dam premotiti in kar začnem nekaj delati ..."

Knjigo nespokoja so pisali – in pri pisanju sodelovali? saj ni mogoče! – mnogi od njegovih številnih jazov, vključno z njim samim, s Fernandom Pessôo. Mnogi od Pessôjevih heteronimov so bili pesniki, in precej tega, po čemer je Pessôa znan, je poezija, medtem ko predstavlja *Knjiga nespokoja* glavno zbirko njegovih proznih besedil.

Zdi se, da jo je zadnjih šest let Pessôjevega življenja pisal Bernardo Soares, skromen pomožni knjigovodja. Čeprav ni bil takšen kot Pessôa (le kako bi lahko bil?), sta si bila Soares in Pessôa nenavadno blizu po značaju in temperamentu; v priznanje temu dejstvu je Pessôa Soaresa nekoč celo počastil s poimenovanjem za "semiheteronima". Izjavil je tudi, da je Soaresova osebnost "iznakaženje" njegove lastne, kar po mojem ni bilo čisto resno mišljeno opažanje. Soares je bil v nasprotju s Pessôo brez prave duhovitosti. O samem Pessôi, kot se bo morda izkazalo kasneje, česa takega nikoli ne bi mogli reči.

Kdo pravzaprav je sploh bil Fernando Pessôa? Mislim seveda na dete, ki so ga starši krstili s tem imenom. Rojen je bil v Lizboni. Ko je bil star šest let, jo je družina popihala v Durban, kjer je Pessôjev oče služboval kot portugalski konzul. Pessôa je izgubil svoj materni jezik in privzel drugega, angleščino. Tik pred tem, ko naj bi se vpisal na univerzo v Cape Townu, se je družina vrnila v Lizbono, kjer je Pessôa nato ostal večino svojega življenja.

Čeprav je bil vselej sramežljiv in vase potegnjen, se je začel udejstvovati v krogih uspešnih lizbonskih literatov in intelektualcev. Pripisujejo mu celo, da je zasnoval vrsto manjših, danes povsem pozabljenih modernističnih gibanj: intersekcionizem, na primer, ki je bil neke vrste kubizem, pa senzacionizem, ki je bil močno soroden futurizmu; Marinettiju bi bili v ponos prodorni in napredni udari njegovega občutka lastne pomembnosti. Pessôjeva poklicna pot, po drugi strani, je bila precej dolgočasna. Njegovi načrti, da bi ustanovil tiskarno, so se končali z neuspehom. Vse svoje življenje je delal kot pisarniški uslužbenec v starem trgovskem delu Lizbone, kjer je za podjetja, ki so poslovala s tujino, pisal poslovna pisma v angleščini in francoščini. Zdi se, da je občasno gojil prazne sanje o tem, da bi se povzpел na kako ugledno akademsko mesto, toda kadar koli se mu je za kaj takega ponujala priložnost, se je potegnil nazaj, poln omahovanja in dvomov v samega sebe, ki so bili njegov križ celo življenje in ki jih je prelival v sijajne pesmi in iz njih napajal *Knjigo nespokoja*.

Na stara leta se je skušal zaposliti kot arhivar. Zavrnil so ga. Stanoval je pri daljnih sorodnikih, ki so bili pogosto nori ali pa njemu nerodne duše. Popival je po kavarnah, sam, spogledujoč se z alkoholizmom. Njegovo ljubezensko življenje je bilo nesrečno. Leta 1920 je bil na tem, da se zaplete z neko punco iz pisarne z zvenečim imenom Ophelia Queiroz, toda zadnji hip ga je prešinilo, da se je umaknil s poduhovljenim, pretirano literarnim pojasnilom: "Moja usoda," ji je napisal v pismu, "je v rokah nekega drugega zakona, o obstoju katerega nekateri še slutijo ne."

Le kako bi bilo mogoče bolje zaobseči knjigo, ki je tako nenavadna in fragmentarna kot *Knjiga nespokoja*? Avtorju (avtorjem) ne bi mogli narediti slabše usluge, kot da bi jo skušali povzeti. To bi bilo nekako tako, kot da bi jo izpostavili surovemu posmehu, ker je ni mogoče ustrezno povzeti. Ne, ne, najboljši način pristopa k tej knjigi je, da citiramo še en kratek sestavek iz nje, ki povzema – namenoma bom rekel v ednini – avtorjev zorni kot pogleda na svet.

Pessôa je nad svojim življenjem lebdel. Tukaj (besedilo 193, datirano z dne 2. septembra 1931) pa je v osebi Bernarda Soaresa negotovo prizemljen, nerodno plazeč se, jecljav, zatikajočih se, previdnih besed, v metafizični temi neke mračne spovednice (prev. Barbara Juršič Terseglav):

"Sem, v veliki večini, prav ta proza, ki jo pišem ... Postal sem lik iz knjige, brano življenje. Tisto, kar čutim (ne da bi hotel), čutim, da bi napisal, da sem občutil. Tisto, kar mislim, takoj nato pride v besedah, pomešanih s podobami, ki to razkrajajo, se odpira v ritme, ki pa so že nekaj drugega. Od tolikega sestavljanja samega sebe sem se uničil. Od tolikega razmišljanja samega sebe sem postal svoja razmišljanja, a nisem več jaz sam. Preiskal sem se s sondo in jo odvrnel; ves čas se sprašujem, ali sem globok ali ne, moja edina sonda je zdaj pogled, ki mi kaže, jasno na temnem ozadju v ogledalu visokega vodnjaka, moj lastni obraz, ki me opazuje, ko ga opazujem."

Michael Glover (prevedla Patricija Fajon)